

ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
ПАМ'ЯТІ

МАРІУШ ЗАРУСЬКИЙ

Бартош Янушевський

ГЕРОЇ
НЕЗАЛЕЖНОЇ

Маріуш Заруський за штурвалом «Завіши Чарного» (світлина з публічних джерел)

МАРІУШ ЗАРУСЬКИЙ

1867–1941

Коли я предстану перед Св. Петром і той запитас, як про мене доповісти, я відповім: Я ламав молотом окови неволі, водив поляків у гори й на море, щоб вони стали тверді, як граніт, а душі мали чисті й глибокі, як море.

Маріуш Заруський. *Серед вихорів і хвиль* (1935)

Цілеспрямований шлях учасника визвольних змагань і солдата ставить Маріуша Заруського в один ряд з іншими провідниками польської незалежності. Людиною, яка проклала йому цей шлях, був його одноліток Юзеф Пілсудський. Так само, як і прийдешній перший маршал Польщі, Заруський був представником покоління, яке народилося після легендарного повстання 1863 року і жило у тіні його легенди. Це змотивувало його вступити у 1912 році до Союзу Дійової Боротьби та воєнізованого «Стрільця». Цей вибір, у свою чергу, на роки зв'язав долі Заруського й Пілсудського.

На порозі Великої Війни, у час, коли боротьба за незалежність Польщі увійшла у вирішальну фазу, Заруський пройшов бойове хрещення у рядах Закопанської Стрілецької Роти, яка у серпні 1914 року разом з I Кадровою Ротою увійшла у Кельце. У 1915 році, вже як кавалерист 1-го Полку Уланів Польських Легіонів, він бився з росіянами на східному фронті. У 1917 році під час присягової

кризи Заруський був інтернований у Перемиській фортеці. Звільнений у грудні того ж року, за наказом Пілсудського заснував Польську Військову Організацію на Підгаллі. У квітні 1919 року як командир 11-го Полку Уланів відродженого Війська Польського відбив Вільнюс з рук більшовиків. Увінчанням його військової служби стало призначення у 1923 році на посаду ад'ютанта президента Республіки Польща Станіслава Войцеховського, через рік підтверджене підвищенням до генеральського чину.

Безумовно, заслуги Заруського за часів боротьби за незалежність та кордони виявилися лише прелюдією до його досягнень на інших нивах – у Відродженій Польщі. Борець за незалежність зняв мундир, але й надалі служив Вітчизні – як невтомний громадський діяч, вихователь і друг молоді. Перелік справ, яким він присвятив себе у цивільному житті, вражає: мандрівник, фотохудожник, живописець, піонер лижного спорту високих досягнень, автор віршів і оповідань, публіцист. Але почесне місце серед його захоплень займають альпінізм і вітрильний спорт. Саме Татри й Балтика стали сенсом життя й громадської діяльності Маріуша Заруського.

Дитинство й молоді роки

Маріуш Заруський з'явився на світ 31 січня 1867 р. у маєтку Думанів на Поділлі. Це село, що мальовничо розкинулося над звивистим Смотричем, після 1793 р. перебувало під російським урядуванням. Батько, Северин Заруський, орендар маєтку, отримував доходи від врожаїв пшениці, тютюну й цукрових буряків. І з цих земних благ він мав утримувати родину з шести душ: дружина Єфросинія з дому Іваницьких, сини Станіслав, Болеслав і Маріуш, а також батько. Оскільки тодішня школа була інструментом пригноблюючої русифікації, брати Заруські першу освіту здобували вдома.

На палубі шхуни «Завіша Чарни» (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Патріотичне виховання їм прищеплювали батько, учасник січневого повстання, та дід, ветеран повстання листопадового. З їхніх вечірніх розмов і пісень виринав перед хлопчиками образ Польщі – гордої й незалежної.

Формальну освіту Маріуш Заруський розпочав у приватній школі у Могилеві-Подільському, де нелегально й поза офіційною програмою вивчав також рідну мову й історію, не сфальсифіковану загарбником. Він продовжив навчання у державній гімназії у Кам'ян-

Кам'янець-Подільська фортеця, сучасний вигляд (світлина Бартоша Янушевського)

ці-Подільському, де потрапив під опіку свого дядька Юзефа, ветерана січневого повстання і борця за незалежність. В нього на очах гімназист поволі перетворився на конспіратора й прибічника незалежності. А ще встановив контакти з російськими революціонерами.

У 1885 р., після закінчення гімназії, Маріуш Заруський розпочинає навчання в Одесі на фізико-математичному факультеті університету. На третьому курсі він забирає до Одеси родину, яка після смерті батька була змушена залишити Думанів. Так закінчувалася його безтурботна юність, а рідне Поділля щораз більше віддалялося у спогадах.

Перша любов – Чорне море

Наприкінці XIX ст. розташована на березі Чорного моря Одеса була метрополією, що переживала дедалі більш бурхливий розвиток, та

Потьомкінські сходи в Одесі, бл. 1900 р. (світлина з публічних джерел)

найбільшим портом Російської Імперії. Заруському, який з дитинства зачитувався *Робінзоном Крузо* та книжками Жюль Верна, космополітична Одеса здалася вікном у світ. Вона не могла не вразити людину, яка дотепер не бачила нічого, крім степових краєвидів Поділля. Заруський намагався відтворити на полотні підглянуті сцени з портового життя та красу морських хвиль. Заохочений вдалими спробами у мариністиці, він вступив до Одеської рисувальної школи. А щоб здійснити нарешті дитячі мрії, під час студентських канікул наймався на роботу на торговельні судна. Корабельним матросом він здійснив цілу низку екзотичних подорожей на схід – і на Близький (Сирія, Єгипет), і на Далекий (Індія, Китай, Японія).

Під час одного з далеких морських походів він вирішив, що стане капітаном вітрильника. А щоб реалізувати це бажання, він припинив освоєння живопису і розпочав навчання у Одеській морехідній школі. Саме тоді проявився його поетичний хист. Серед

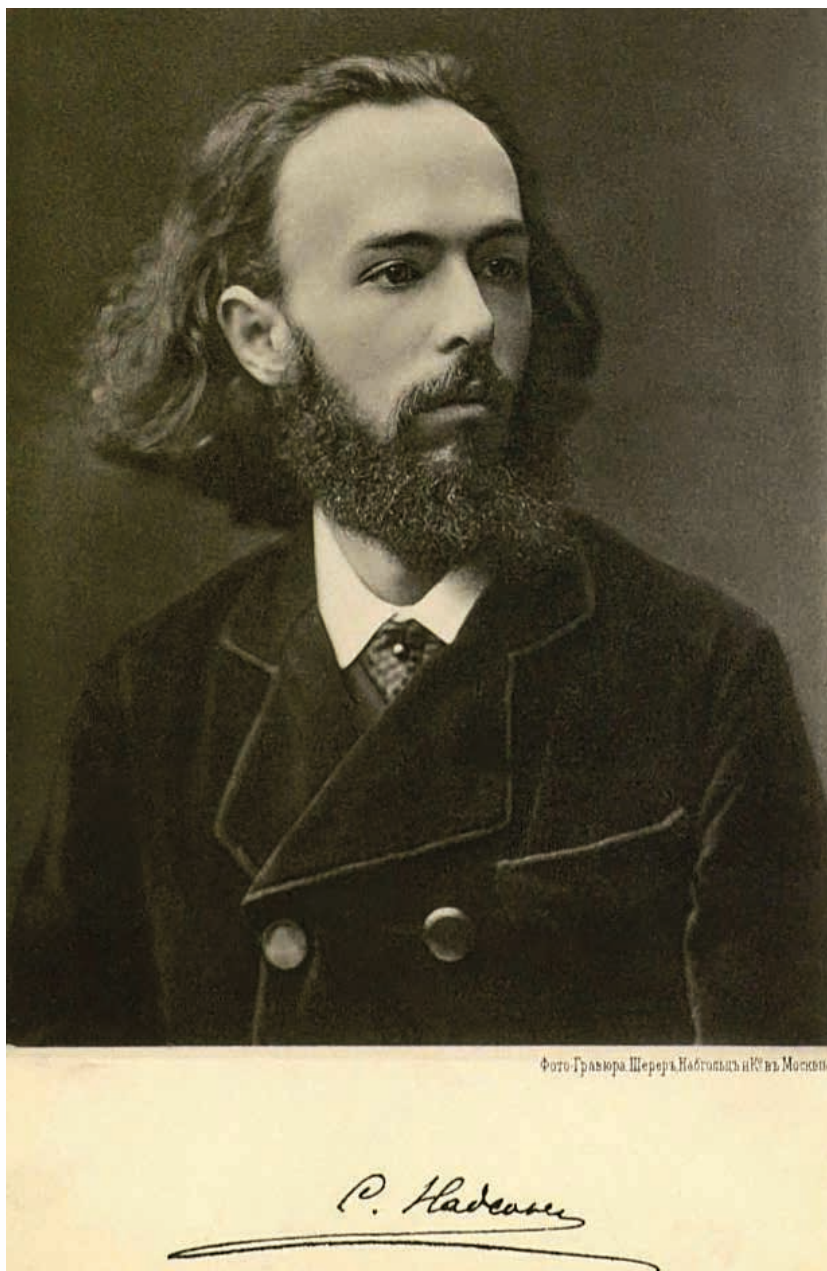

Фото-Гравюра Шерера. Набгольди н Къ въ Москвѣ.

Семен Надсон – улюблений поет Заруського, бл. 1887 р. (світлина з публічних джерел)

перших ліричних поезій, з яких тільки частина зберіглася до наших днів, були, зокрема, переклади з російської віршів Семена Надсона, улюбленого поета Заруського. Але невдовзі на горизонті з'явилася нова велика пристрасть молодого подолянина – конспіративно-визвольна діяльність, яка на найближчі роки поглине його до останку.

Конспірація й заслання

Наприкінці XIX ст. поляки становили значний відсоток серед студентів одеських навчальних закладів. Разом із російськими товаришами вони організовували соціалістичні й революційні конспіраційні гуртки. Студентський радикалізм був проявом збурення, що посилювалося в імперії Романових, суспільне і політичне вістря якого було націлене проти царського самодержавства.

Студент Заруський захопився революційною атмосферою Одеси. Його квартира на вулиці Базарній стала одним з осередків конспіративних зустрічей. На таємних зборах читали й обговорювали переправлені з-за кордону літературні твори, політичні маніфести й відозви. Але насамперед, готувалися до боротьби: під виглядом гімнастичних вправ опановували володіння зброєю та стройову підготовку. Не виключено, що Заруський, який 1891 року добровільно вступив на військову службу до царської армії, зробив це за завданням своєї організації, адже після року служби, вже як *прапорщик запасу*, він міг передавати товаришам здобуту інформацію та новинки у галузі військової справи. Водночас він підтримував контакти з іншими визвольними організаціями, зокрема, з Лігою Польською та Польським Гімнастичним Товариством «Сокіл».

Його активність не залишилася поза увагою поліції. У середині 1894 р. під час одного з зібрань на квартирі Заруського групу конспіраторів було заарештовано і відправлено до одеської *в'язниці*. Після

Анджей Струг – товариш Заруського по заслання в Архангельську,
бл. 1914 р. (світлина з публічних джерел)

довгих місяців, проведених в очікуванні вироку, 6 грудня 1895 р. Заруський, якого звинуватили в участі в одеських структурах «Сокола» та «інших польських незаконних товариствах», був засуджений до п'яти років заслання «під суворим наглядом». Першим етапом каторги були розташовані на відстані 75 км на південний схід від Архангельська Холмогори, куди поляк потрапив у лютому 1896 р.

У липні того ж року Заруський отримав згоду на переведення до Архангельська у зв'язку з наміром вдосконалювати морехідні навички на тамтешніх шкіперських курсах. Після взяття на облік у відповідному поліцейському департаменті він почав працювати на розвантаженні човнів, катерів і суден. Мешкав у невеличкій найнятій кімнаті на горищі будинку, в якому квартирував інший поляк, Тадеуш Галецький. Цей борець за незалежність через приналежність до Польської Соціалістичної Партії потрапив одразу до X Корпусу Варшавської Цитаделі, а тоді опинився на засланні в Архангельську. Молоді конспіратори швидко знайшли спільну мову. Галецький, – який через багато років по тому, вже як Анджей

Архангельскъ. — Archangel.
Успенская церковь. Морехозяйное и Техническое училище.
Eglise de l'Assomption. Ecole Nautique et Technique.

Набережна Північної Двини в Архангельську, 1912 р. (світлина з публічних джерел)

Струг, стане відомим письменником і публіцистом, – на далекій півночі робив перші кроки на літературній ниві. Майбутній генерал Війська Польського також не занедбував літературу, що принесло плоди у вигляді видання у 1897 р. в одній з архангельських друкарень його власних віршів та перекладів поезій Надсона.

У квітні 1898 р. Заруський отримав згоду місцевого губернатора на участь у рейсах далекого плавання. Не чекаючи ані хвилини, молодий адепт вітрильного судноплавства найнявся на шхуну «Держава», яка вирушала у порти далекої півночі з вантажем деревини й хутра. Навесні 1899 р. він розпочав нову службу як командир «Надії». Під час однієї зі стоянок на мисі Нордкап він вирушив у свій перший гірський похід на вершину льодовика.

1901 року сплив час заслання на далекій російській півночі. Без сумніву, цей період сформував Заруського як людину моря. Екстремальні умови Арктики, з якими він змагався протягом кількох років, сформували в Заруського риси, які запам'яталися нащадкам: наполегливість, витривалість, сила характеру й невміння пасувати перед перешкодами, відповідальність за інших, і нарешті, сміливість та уланська завзятість. Риси ці дадуться узнаки в майбутньому, коли Заруському доведеться приймати виклики як альпіністу, легіонеру та державному діячеві.

Краків

Повернувшись до Одеси, Заруський разом з матір'ю переїхав до найнятої квартири. Дочка домовласника, одеського лікаря Кетлинського, двадцятирічна панна Ізабелла, швидко знайшла шлях до серця колишнього засланця, і не минуло й кількох місяців, як молоді стали на рушник. Того ж 1901 року молодята виїхали з Росії і оселилися у Кракові. У літературно-музичному салоні Анджея Струга,

Будинок Краківської Академії Образотворчих Мистецтв, поч. XX ст. (світлина з публічних джерел)

який ще раніше повернувся з заслання, Заруський познайомився з представниками місцевих інтелектуальних еліт. За їх намовою він почав працювати у Народному Університеті ім. Адама Міцкевича, а також увійшов до складу правління Товариства Народної Школи – організації, що перебувала під впливом Ліги Польської. Будучи поборником поширення освіти серед простого люду, він зблизився поглядами з відомим галицьким соціалістом Ігнацієм Дашинським.

Заруський вирішив повернутися до навчання живопису, яке він розпочав в Одесі. У Краківській Академії Образотворчих Мистецтв він шліфував художні навички під наглядом найвидатніших майстрів пензля епохи «Молодої Польщі» – Юліана Фалата, Юзефа Мехоффера та Леона Вичулковського. Навчання він закінчив

1906 року, однак, мав небагато шансів пробитися серед насиченої відомими прізвищами краківської богеми. Він спробував реалізувати себе як поет, проте ані переклади віршів Надсона, ані видані власним коштом у 1902 р. *Морські сонети* не зацікавили читачів.

Після невдалих спроб зійти на мистецькому небосхилі Заруський зайнявся популяризацією вітрильного судноплавства, що у позбавленому доступу до моря коронному краї цісарсько-королівської

Ігнацій Дашинський – друг Заруського з краківського періоду
(світлина з публічних джерел)

монархії було задумом небуденним і новаторським. Використовуючи свій багаторічний досвід штурмана далекого плавання, він написав підручник *Сучасне мореплавання*, перше такого роду спеціалізоване видання на галицькому ринку. Доти польської морської термінології не існувало. Саме Заруський впровадив до мови водників іноземні вирази, як-от бушприт, фок-щогла, румпель чи топенант.

Після трьох років перебування у Кракові Заруські переїхали до Закопаного, яке переживало туристичний бум. Безпосередньою причиною переїзду стали негаразди зі здоров'ям дружини. Самого Заруського, якого гори зачарували ще під час рейсів на Далекий Схід і Північ, без останку поглинули високогірні краєвиди гостроверхих скель Татр. Зваблений величною красою гір, романтик з Думанова зв'язав з Закопаням наступні десять років свого життя, аж до спалаху Великої Війни.

Титульна сторінка Морських сонетів, 1902 р.
(світлина з Національної Бібліотеки)

«Король Татр»

Заруські оселилися у Закопаному навесні 1904 р. Вони мешкали на вулиці Огородовій (сьогодні вул. Заруського), де у найнятому будинку пані Іза разом з матір'ю відкрили пансіонат «Кривань». А Маріуш на початку розривався між столицею Татр та навчанням у Краківській Академії Образотворчих Мистецтв. Вже у 1904 р.

Маріуш Заруський і Александр Знаменцький над Морським Оком, поч. XX ст.
(світлина з публічних джерел)

він вступив до Татранського Товариства, метою якого була популяризація гірського туризму.

Перші роки перебування були для Заруського повільним вростанням у закопанський мікрокосмос, який на порозі XX ст. притягував, як магніт, знаменитостей зі світу науки й мистецтва.

Розташований неподалік Крупувок затишний «Кривань» почав перетворюватися на один з культурних осередків, до якого більш-менш регулярно з'їжджалися такі постаті, як Ігнацій Дашинський, лідер Польської Соціал-Демократичної Партії Галичини і Тешинської Сілезії і депутат віденського парламенту, або Владислав Станіслав Реймонт, автор *Селян* і майбутній нобелівський лауреат. У «Кривані» бували обидва Пілсудських: Броніслав, вчений і громадський діяч, та його молодший брат Юзеф, конспіратор і борець за незалежність.

Штаб-квартира
ТДРС у Татрансько-
му Двірці, міжвоєн-
ний період (світлина
з Національного
Цифрового Архіву)

До товариства подружжя Заруських по диспутах й альпіністських вилазках належав також інший великий закопанець (хоча й жмудин за походженням) Станіслав Віткевич, художник, письменник і теоретик мистецтва, творець закопанського стилю в архітектурі.

Заруський вперше зустрівся з високими горами у серпні 1899 р., коли підкорив вершину льодовика на норвезькому острові Сейланн. Та це безперечне альпіністське досягнення було лише прелюдією до справжньої високогірної пригоди, якою стала розвідка Татр. Вже 1904 року Заруський здійснив сміливий перехід через Заврат. Він також записав на свій рахунок перше зимове сходження на Крайню й Посередню Турні. У 1906–1907 рр. він першим зійшов взимку на більш як двадцять вершин. До його феєричних досягнень належать також спуск на лижах з Рисів, Косцельця, Заврата та Козього Верху (1907–1911). Ці досягнення закріпили за Заруським легенду піонера зимового татранського альпінізму.

Заруський розпочав співпрацю з місцевою газетою «Закопане», у якій став редактором нової – спортивної – рубрики «З Татр». Деякі опубліковані ним тексти набували рис маніфесту, до якого Заруський вміло вплітав принципи своєї «гуральської» філософії. В них чулося відлуння його юнацьких подорожей:

Коли згадую бронзові тіла сомалійців, плечисті фігури норвежців [...], маленьких японців або хоча б самоїдів [...], шкода мені стає нашого великого й талановитого народу. У гори – це найкращий гімнастичний майданчик. Там є боротьба, труднощі, небезпеки, є чисте повітря і сонце, є дантевські краєвиди і рожеві усмішки природи, зітхання прабуття й відлуння з присмерків історії. [...].

«Закопане» 1908, № 27

Маріуш Заруський (перший ліворуч) серед лижників, які зібралися на похованні Мечислава Карловича, 11 лютого 1909 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

З огляду на розвиток гірського туризму щораз більш нагальною потребою ставалася організація рятувальної служби. Безпосереднім поштовхом до створення Тартанської Добровольчої Рятувальної Служби стала трагічна смерть композитора Мечислава Карловича, який 8 лютого 1909 р. загинув під лавиною під час лижної прогулянки під Малим Косцельцем. Статут ТДРС, складений згідно з проектом Заруського, 29 жовтня 1909 р. був затверджений намісником Королівства Галичини та Володимирії. Таким чином, виникла перша професійна рятувальна організація по північній стороні Карпат. Головою її став лікар Казимир Длуський, Заруський став начальником Рятувальної Варти ТДРС, а його заступником був Клеменс (Клімек) Бахледа. Як ініціатор створення ТДРС, Заруський вбачав у ній «організацію типу гуманітарного

Клімек Бахледа, бл. 1905 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

ордену, з суворою військовою дисципліною», яка мала гарантувати найефективнішу реалізацію статутних завдань – пошук зниклих туристів та надання першої допомоги жертвам нещасних випадків у Татрах. Напередодні Великої Війни Рятувальна Варта ТДРС налічувала 21 учасника.

Начальник ТДРС регулярно здійснює публікації на шпальтах місцевої преси та у галицьких періодичних виданнях, як-от «Taternik» або «Pamiętnik TT». Починаючи з 1908 р. він інколи пише також до органу ПСДП «Prawo Ludu». Та про гори не забуває. У 1911 р. разом з групою альпіністів здійснює зимове сходження на Рогач Острий та Рогач Плаксивий, а разом з Тадеушем Корниловичем – майбутнім легіонером і полковником Війська Польського (вбитим НКВД у Катині) – друге зимове сходження на Опалений Верх.

Масштаб та розмах звершень для добра Татр і Закопаного значно примножили гроно друзів, шанувальників та наслідувачів

Маріуш Заруський серед рятувальників як почесний голова ТДРС (сидить, у мундирі), поч. 30-х рр. XX ст. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Заруського. Його наполеглива пропаганда гірськолижного туризму спричинилася до того, що напередодні першої світової війни кількість туристів, що відвідували татранську столицю взимку, почала дорівнювати кількості дачників, які відпочивали там улітку.

Вже за життя його проголосили закопанським гетьманом. У 1913 р. у готелі «Морське Око» у Закопаному повісили полотно пензля Станіслава Хіршля, на якому Заруський, король Татр у горностаєвій мантиї, веде туристів маршрутом.

Легіонер і улан на фронтах Великої Війни

У 1912 р. Заруський увійшов до конспіративних структур Союзу Дійової Боротьби, а також вступив до легалізованого австрійськими владами Спортивно-Гімнастичного Товариства «Стрілець». У лавах «Стрільця» він знову зустрівся зі Стругом, а також познайомився

Владислав Беліна-Пражмовський у мундирі кавалериста, період першої світової війни (світлина з Національного Цифрового Архіву)

з «першим уланом» Пілсудським та своїм майбутнім командиром Владиславом Беліною-Пражмовським. Під псевдонімом Александр Іваницький (від дівочого прізвища матері) Заруський виконував у «Стрільці» обов'язки інструктора кавалерійських підрозділів.

Зі спалахом першої світової війни членів «Стрільця» було мобілізовано до військового формування, яке створював Пілсудський

і яке на боці Центральних держав мало битися проти Росії. Заруський, з яким закопанська спільнота попрощалася перед пансіонатом «Стамари», вирушив 5 серпня 1914 р. на чолі загону, що складався з 480 піхотинців, на з'єднання з іншими стрілецькими підрозділами. Після того, як вони дісталися Кракова, Заруського призначили заступником командира роти підхорунжого Єжи Топур-Кісельницького (який загине 13 червня 1915 р. у битві під Рокитним). Його рота увійшла до складу батальйону підпоручика Тадеуша Кордіана-Монастерського (отримає смертельне поранення 23 грудня 1914 р. у битві під Ловчувком). Цей підрозділ вже 8 серпня вийде з Кракова до місця концентрації у сусідньому Заторі. За кілька днів угруповання Заруського повернеться до столиці Малопольщі й у ніч з 12 на 13 серпня вирушить у складі батальйону з дільниці Олєандри до Кельц, вже під новим командуванням підпоручика Кардіана Заморського (у майбутньому генерала Війська Польсько-

Маріуш Заруський (на першому плані) серед уланів (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Мариуш Заруський, офіцер кавалерії Польських Легіонів, бл. 1917 р. (світлина з публічних джерел)

го, з 1935 р. коменданта Державної Поліції). Вже у Кельцях, перейшовши кордон Конгресового Королівства, батальйон долучився до I Кадрової Роти. Разом з іншими формуваннями галицьких стрільців загін Заруського став зародком Польських Легіонів. За задумом Пілсудського, призначеного головним комендантом польських військ, завданням легіонів була боротьба з Росією, у поваленні якої він бачив шанс на відродження незалежного існування держави.

Будучи на постой у Кельцях, 20 серпня Заруський перейшов до кавалерійських загонів, поповнивши лави 1-го ескадрону кавалерії ротмістра Владислава Беліни-Пражмовського. Наприкінці 1914 р. частину було перейменовано на 1-й дивізіон кавалерії і включено до складу новоствореної I Бригади Легіонів. У листопаді «беліняків» було кинуте на бескидську ділянку фронту. Під час підгальської кампанії польські кавалеристи перемогли росіян у битві на перевалі Хишувкі (зараз Перевал Ридза-Сміглого) та у бою під Марцинковицями. Тим самим був відкритий шлях на Новий Сонч, який легіонери зайняли у грудні.

5 січня 1915 р. Заруський, якого підвищили до офіцера II рангу, обійняв посаду коменданта Лижної Школи Легіонів, штаб-квартира якої знаходилася у місцевості Tarasköz в Угорщині (зараз Тересва на українському Закарпатті). Але вже у березні того ж року він повернувся до рідного 1-го дивізіону, де став командиром ескадрону. У 1916 р. після того, як Командування Легіонів реорганізувало загони Беліни у 1-й Полк Уланів Польських Легіонів, Заруський став на чолі дивізіону і отримав звання ротмістра. До початку присягової кризи влітку 1917 р., коли «беліняків» було інтерновано, а підрозділ розформовано, Заруський взяв участь у кількох десятках битв і сутичок під час тяжких боїв на Волині й Поліссі (1915–1916). Після відставки Пражмовського 21 липня 1917 р. Заруський прийняв командування полком. На цьому посту

він залишався недовго, адже 1 жовтня його було ув'язнено у Перемиській фортеці. Це сталося унаслідок відмови прийняття присяги на вірність німецькому кайзеру і австрійському цісарю.

Звільнений по двох місяцях, Заруський повернувся у грудні 1917 р. до Закопаного, де за дорученням Коменданта прийняв командування над підгальськими структурами Польської Військової Організації. 13 жовтня 1918 р. Заруський взяв участь у вічі створеній за його ініціативою Національної Організації. Очолив її, так само як і проголошену 1 листопада того ж року Річч Писполиту Закопанську, Стефан Жеромський. Маючи незаперечний авторитет, Заруський залучив гуралів до перейняття влади з рук загарбника. Самопроголошена адміністрація гуральської республіки, яка урядувала у закопанському будинку Жеромського, по двох тижнях була підпорядкована Польській Ліквідаційній Комісії, яка у вже колишній австрійській зоні окупації стала офіційним представництвом відроджуваної Польщі.

Бригадір Юзеф Пілсудський (праворуч) розмовляє з Ігнацієм Дашинським і ротмістром Маріушем Заруським (ліворуч), 1915–1916 (світлина з Національного Цифрового Архіву)

У боротьбі за Спиш

25 жовтня 1918 р. рішенням Регентської Ради був створений Генеральний Штаб Війська Польського. За дорученням його шефа, ген. Тадеуша Розвадовського, на початку листопада ротмістр Заруський на чолі підпорядкованих йому підрозділів – високогірної роти й підгальських стрільців – розпочав визволення польських сіл на Спишу. Цей регіон, розташований на польсько-угорському прикордонні, під кінець першої світової війни став об'єктом суперечки між відроджуваною Річчю Посполитою та новоствореною чехословацькою державою. Мобілізовані командувачем підгальського відділу Польської Військової Організації гуралі зайняли тоді північну частину регіону – Замагур'я, з місцевостями Яворина Списька, Юргув, Недзиця, Списька Стара Весь. До кінця року Військо Польське поширило володіння також на частину т. зв. списької застави, що з 1412 р. і аж до першого поділу належала до Корони Королівства Польського. Загалом межі територій, які опинилися під контролем уряду Єнджея Морачевського, визначала лінія головного татранського хребта від Рис на схід та вздовж осі Біла Списька – Подолинець – Стара Любовня до зламу Попраду. Польські підрозділи були зупинені тільки у сутичці під Кежмарком на початку грудня.

Створення польської адміністрації на зайнятій частині Спишу було узаконене угодою про розмежування територій, укладеною 24 грудня 1918 р. у Попраді польськими й чехословацькими місцевими діячами. За заслуги у боротьбі за польську приналежність

Генерал Тадеуш Розвадовський, сер. 20-х рр. XX ст. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Маріуш Заруський, 1920 р. (світлина з публічних джерел)

цієї землі Заруський отримав з рук ген. Едварда Ридза-Сміглого підвищення до майора. На жаль, вже 13 січня 1919 р. польські війська були змушені відступити зі Спиша і Орави. Це сталося водночас внаслідок натиску Антанти та військової акції чехів, які, порушуючи домовленості місцевих владних осередків обох відроджува-

них держав, вступили у Тешинську Сілезію. Конфлікт завершився у липні 1920 р., коли союзні держави прийняли самоправне рішення про призначення за Чехословаччиною усіх спірних територій, на яких проживало переважно польське населення.

Генерал Війська Польського

Напередодні 1919 р. майор Заруський, який вже тоді мав репутацію досвідченого улана, був направлений до Кавалерійської Регламентної Комісії. Впродовж лише трьох тижнів він склав два службові регламенти: *Кінська зброя та Наука кінної їзди*, які для adeptів кавалерійського мистецтва стали авторитетним джерелом фахових знань. Начальник Держави Юзеф Пілсудський наказом від 19 лютого 1919 р. доручив Заруському сформувати та очолити 11-й Уланський Полк. Підрозділ було розміщено у Пінчеві, де Заруський прийняв успадковані по австрійцях казарми й стайні. Полк увійшов до складу I Кавалерійської Бригади полковника Беліні та у квітні того ж року узяв участь у вільнюській операції. Його завданням було вдертися у прорив польсько-більшовицького фронту у районі Ліди, якнайшвидше дістатися Вільнюса, оволодіти містом з маршру й утримувати його до підходу головних сил. 16 квітня 1919 р. на світанку кавалеристи перейшли річку Дітву (на південний захід від Ліди) та попри брак постачання вже за три дні більш як стокілометрового маршру дійшли до Вільнюса. У великодню неділю 19 квітня спішені ескадрони 11-го полку майора Заруського та 1-го полку легкої кавалерії майора Густава Дрешера сміливим натиском захопили частину міста, у тому числі вільнюський залізничний вокзал. Це мало ключове значення для ходу операції. Однак, заскочений зненацька більшовицький гарнізон, оговтавшись від несподіванки, перейшов у контратаку. Невеликі, розпорошені по декількох районах

міста загони уланів і легкої кавалерії чинили відчайдушний опір. У ніч з 19 на 20 квітня до Вільнюса на допомогу прийшли головні легіонерські сили під командуванням ген. Ридза-Сміглого. 20 квітня опівдні місто було звільнено.

Хоробий вчинок колишнього начальника ТДРС спіткав визнання начальства й спільноти. Беліна-Празмовський представив тоді Заруського до нагороди Срібним Хрестом Ордену *Virtuti Militari* (V класу). 11-й полк, який першим увійшов до колишньої столиці Великого Князівства Литовського, отримав від її мешканців штандарт з висловом: «Захисникам своїм – вдячний Вільнюс», а сам командир ще й перстень з написом «Захисникові Вільнюса».

З 10 липня 1919 р. полк Заруського впродовж майже місяця брав участь у важких боях під Вільнюсом, успішно захищаючи лінію Мяркуне – Олькенікі – Тракай – Вієвіс. Вздовж цієї осі у 1919 р. було позначено польсько-совєцький тимчасовий кордон, а після походу ген. Желіговського у жовтні 1920 р. приблизно на її підставі

Маріуш Заруський (праворуч) у ролі ад'ютанта президента Речі Посполитої Станіслава Войцеховського (у центрі), 1925 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Маріуш Заруський (четвертий праворуч) на іменинах Маршала у Сулеювку, 1925 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

було здійснено делімітацію кордонів між Каунаською Литвою та Серединною Литвою.

У середині серпня 1919 р. «беліняків» було перекинуто на білоруський відтинок фронту. У вересні полк після тяжких боїв зайняв і утримував позиції на західному березі Західної Двіни. За місяць уланів Заруського передислокували до району Дукштоса, де вони зайняли позиції на тамтешній частині польсько-литовської демаркаційної лінії. Рік 1920 Заруський зустрів у званні підполковника, а його мужність під час багатомісячних боїв на литовсько-білоруському фронті було аж п'ять разів відзначено Хрестом Хоробрих. За рекомендацією ген. Станіслава Шептицького його вдруге представили до нагороди орденом *Virtuti Militari* V класу, цього разу за успішне прикриття 8-ї дивізії під час боїв на фронті у північній Білорусі у травні 1920 р. (попереднє подання Беліни не було розглянуте).

Увінчанням участі Заруського у війні з більшовиками було його підвищення 1 червня 1920 р. до звання полковника. 31 липня того ж року його відізвано з посади командира 11-го полку

й призначено до командування Генерального Округу Варшава інспектором кавалерії Міністерства Військових Справ. Однак, з початком 1921 р. за наказом Начальника Держави його знову призвано на стройову службу на литовсько-білоруському фронті. До кінця серпня Заруський командував 11-м полком.

1 вересня 1921 р. Заруський перейшов у розпорядження Міністерства Військових Справ. Після війни з більшовиками він чекав на звільнення у запас або на пенсію, але легендарного кавалериста попри поважний вік (55 років) у відставку не відправили. Восени 1922 р. Заруський прийняв командування 23-м Полком Гродненських Уланів. Цей підрозділ залишався у складі Вільнюської Бригади аж до 1939 р., однак полковник Заруський розпрощався з нею вже по кількох місяцях, оскільки 1 березня 1923 р. за рекомендацією Пілсудського його було призначено на посаду генерального ад'ютанта президента Речі Посполитої Станіслава Войцеховського.

Проживав він у Варшаві на вул. Оссоліньських, неподалік Саксонського палацу. До його обов'язків як ад'ютанта голови держави належало доповідання про настрої, що панують в армії та Міністерстві Військових справ, подання клопотань про помилування у справах, що знаходилися у компетенції військових судів, а також командування особистою президентською ротою. Більшу частину робочого часу Заруський присвячував літературному описанню своїх подорожей та редагуванню книжок, що готувалися до друку.

15 серпня 1924 р. у день Свята Війська Польського Заруського підвищили до ступеня бригадного генерала. 12 травня 1925 р. разом з президентом Войцеховським він взяв участь у відкритті туристичної бази Польського Татранського Товариства «Мурованець» на Гусеничній Полонині. Разом з рятівником ТДРС Станіславом Гонсеницею-Бирцином він отримав з цієї нагоди Хрест Заслуги за довголітню активну участь у справах гір і Закопаного.

На думку частини урядовців президентської канцелярії ген. Заруський був завзятим пілсудчиком і безкритичним шанувальником першого маршала Польщі. Бельведерські опоненти Заруського підкреслювали, що Пілсудський рекомендував його на посаду ад'ютанта виключно для того, аби мати когось надійного в оточенні президента. Особливо недобррозичливим був ген. Густав Орлич-Дрешер, який, будучи сам пристрасним прибічником Пілсудського, конкурував за його прихильність. Стосунки між двома колишніми товаришами по легіонах, а пізніше президентськими ад'ютантами переросли у відкриту неприязнь. Однак думка щодо нібито протекції маршала і упередженості Заруського була несправедлива, адже Заруський намагався зберігати лояльність як у стосунку до Коменданта, з яким його поєднували міцні зв'язки з часів легіонерства, так і до глави держави, що виникало зі сповідуваної ним етики державного службовця. Допоки стосунки між обома державними діячами були приязні, Заруський не був уплутаний

Проводи Заруського (у центрі) 20 квітня 1926 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

у конфлікт щодо лояльності. Напередодні травневого перевороту, коли стосунки ці почали ускладнюватися, прямодушний генерал вирішив вийти з честю з цієї ситуації. 30 квітня 1926 р. він вийшов у відставку, офіційно за віком.

Альпініст, який покохав Балтику

Ми мусимо у спільноті створити атмосферу моря, просто змусити її дихати морським повітрям, яке повинно сягати татранських і карпатських вершин.

Маріуш Заруський, *Море* (1927)

Минуле під вітрилами, моряцька жилка і матроська душа знов заговорили у Заруському незабаром по відновленню Польщею незалежності. Генерал посприяв створенню у 1924 р. Яхт-Клубу Польщі – першої спілки водників у відродженій Речі Посполитій. Штаб-квартирою спілки стала Гдиня, а Заруський – командором Яхт-Клубу. За рік за його ініціативою було придбано судно «Витязь» – першу польську океанську яхту.

Після виходу у відставку Заруський зміг присвятити себе вихованню флотської молоді. На його переконання, навчання молодого покоління – це найважливіший елемент для «випровадження поляків на море». Заруський посприяв відновленню у 1927 р. діяльності Комітету Національного Флоту, який мав координувати збирання громадських коштів на закупівлю суден для Військового Флоту, і впродовж усього періоду існування комітету, тобто до 1932 р., залишався його генеральним секретарем. Першим відчутним результатом діяльності Комітету була купівля 1929 року на внески мешканців воєводства «Дару Помор'я». Фрегат служив навчальним вітрильником для студентів Державної Морехідної Школи у Гдині.

Морський староста Маріуш Заруський промовляє на майдані у Пуцьку, 3 травня 1927 р. (світлина з публічних джерел)

Повноваження ліквідованого Комітету прийняла на себе Морська й Колоніальна Ліга, у якій Заруський з 1930 р. став керівником відділу морського виховання. 1931 року його призначено командором Військового Клубу Водних Видів Спорту (майбутнього Офіцерського Яхт-Клубу), а за рік – завдяки його дедалі більшій популярності – обрано головою Польського Вітрильного Союзу. За час його головування було здійснено інтеграцію харцерського, академічного і клубного вітрильного спорту. Особливий наголос робив Заруський на розвиткові морського вітрильного судноплавства.

Морський яхтинг зробить нам неоціненні послуги, він увіллє по краплі у кров національного організму знання моря й любов до нього, поставить перед нашими очима – вже не розумово, а емоційно – не розв’язану досі морську проблему, і славу моря розголосить по цілій Польщі.

Маріуш Заруський, *Пам’ятай про море* (1932)

Маріуш Заруський під час авдієнції в президента Речі Посполитої Ігнація Мосцицького, 20 травня 1931 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Заруський зі щораз більшим ентузіазмом включився у морське виховання харцерів. 1929 року він стає головним інструктором Осередку Морської Підготовки у Ястарні, який діяв при Державному Управлінні Фізичного Виховання і Військової Підготовки. У цьому закладі, що співпрацював з Союзом Польського Харцерства, впродовж трьох поспіль літніх сезонів Заруський вів курси на звання морського яхтсмена і рульового. Скаутський рух, з яким він зіткнувся ще на початку століття у Закопаному, ґрунтувався на цінностях, близьких Заруському, і його концепції виховання молодого громадянина.

Капітан «Завіши Чарного» за стерном, друга пол. 30-х рр. XX ст. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Перший харцер і яхтсмен Речі Посполитої

У міжвоєнній Польщі динамічний розвиток вітрильного спорту був насамперед пов'язаний з харцерством. У 1930 р. функціонувало 26 водних команд, які об'єднували 830 харцерів. За рік при штаб-квартирі Союзу Польського Харцерства було створено Керівництво Харцерських Вітрильних Команд. Чимало майбутніх моряків займалося на курсах у Ястарні під пильним оком Заруського. Однією з випускниць курсів була Ядвіга Вольффо́ва – перша жінка у Польщі, яка отримала звання капітана морського яхтового флоту. Саме вона стала капітаном океанської яхти «Гражина», купленої 1934 року для жіночої харцерської команди.

За кілька років вкладені гроші дадуть високі відсотки у вигляді щирої прив'язаності спільноти до моря і зрозуміння його. Тоді Польща, що матиме замість будинків на суші сильний морський флот, зможе спокійно дивитися у майбутнє.

Маріуш Заруський, *Доповідна записка у справі організації Морського Осередка у Гдині (1932)*

Харцери з чоловічих команд із заздрістю дивилися на океанську яхту своїх подруг, тож швидко організували збір пожертвувань по цілій країні. З зібраних коштів було куплено шведську шхуну «Петреа», яка 1934 р. під тимчасовою назвою «Харцер» кинула якір у Гдині. Там скаути адаптували судно під потреби яхтингу. За ініціативою ген. Заруського вітрильник було названо іменем Завіши Чарного – на честь славетного лицаря, що уособлював скаутські чесноти – обов'язковість і правдивість (як у відомому харцерському заклику: «На слово харцера покладайся, як на Завішу»).

Заруський під час одного з походів «Завіши Чарного» (світлина з Національного Цифрового Архіву)

Обкладинка першого видання, 1927 р.
(світлина з публічних джерел)

Обкладинка першого видання, 1935 р.
(світлина з публічних джерел)

«Завіша Чарни» – флагманська шхуна польських харцерів – належала до найбільших у світі суден цього типу. Її судновласником був Союз Польського Харцерства, а капітаном Маріуш Заруський, який виконував цей обов'язок без перерви аж до спалаху війни. Під командуванням Заруського вітрильник здійснив сімнадцять походів, пройшов 14 тис. морських миль і завітав до 26 портів у десяти країнах.

З останнього походу – до шведської Карлскруни – шхуна повернулася до Гдині 20 серпня 1939 р. Наступний похід «Завіши», оголошений на кінець літа, вже не відбувся.

На палубі «Завіши» Заруський був оточений такою великою повагою, що його молоді підлеглі зверталися до нього не «пане капітан», а «пане генерал». На таку шанобу він відповідав опікою над рядовими членами екіпажу та доброзичливим і справедливим ставленням до них. Відомий за висловом: «у суворій морській праці гартуються характери», він водночас був для корабельної братії як батько і оточував своїх молодих друзів «капітанською любов'ю».

Попри напружений графік походів Заруський не занедбував письменниць-

Заруський в оточенні екіпажу на палубі харцерської шхуни «Завіша Чарни»
(світлина з Національного Цифрового Архіву)

кої праці. У 1935–1939 рр. він опублікував три книги спогадів. Особливою популярністю тішилася книжка *Серед вихорів і хвиль* (1935), що була відголосом подорожей під вітрилом. Остатньою публікацією, підписаною прізвищем генерала, був виданий у 1938 р. інструктивний підручник *Малий код для використання яхтами і меншими плавзасобами згідно з Міжнародним Зводом Сигналів*.

Авторитет «першого яхтсмена Речі Посполитої» складався, зокрема, з прикмет характеру, які були цікавим поєднанням військової дисципліни, відповідальності і почуття обов'язку та притаманної Сенкевичу бравади й безцеремонності. Пошану викликала

«Завіша Чарни», 1937 р. (світлина з Національного Цифрового Архіву)

також цілковита безкорисливість служби Заруського. Він ставився до своєї праці як до місії і не отримував за неї винагороди. Довгим є список відзнак, які він отримав у міжвоєнні роки. Окрім вже згадуваних нагород за участь у першій світовій війні та війні з більшовиками, він міг, зокрема, похвалитися медаллю до 10-річчя Відновлення Незалежності, Хрестом Заслуги (яким він був відзначений двічі, 1925 й 1938 року), а також Хрестом Незалежності.

У лабетах НКВД

У день початку другої світової війни ген. Заруський перебував у Варшаві. Він просив призначити його до війська, проте поважний вік не дозволив йому долучитися до захисту Вітчизни. Разом з дружиною він вирушив зі столиці на Волинь, а після нападу Советів на східні землі Речі Посполитої – до Львова. Там харцери влаштували генерала до ботанічного саду під вигаданим прізвищем Спіридович (в інших джерелах – Сидорович). Докладно не відомо, коли подружжя Заруських було заарештоване НКВД. Можливо, це сталося 10 грудня 1939 р., коли до львівських «Бригідок» потрапила велика група польських офіцерів, або 31 березня наступного року. Відомо тільки, що навесні 1940 р. Заруського етапували зі львівської в'язниці до Херсона. Його звинувачували у тому, що він «був офіцером колишньої польської армії і послуговувався фальшивими документами, намагаючись приховати свою дотеперішню діяльність».

Після поспішного слідства його визнали «соціально небезпечним елементом» і засудили до 5 років таборів у Красноярському краї. Однак, він не встиг туди дістатися, позаяк навесні 1941 р. захворів на криваву дизентерію і у тяжкому стані потрапив до в'язничної лікарні. Виснажений організм не зміг подолати хворобу.

Маріуш Заруський після арешту НКВД (світлина з публічних джерел)

Символічна могила ген. Заруського на території колишньої в'язниці у Херсоні (світлина Бартоша Янушевського)

Маріуш Заруський помер 8 квітня 1941 р. і був похований на в'язничному цвинтарі.

Труп чоловічий правильної будови тіла украй виснажений через погане живлення (голод).

З висновку про смерть Заруського, виданого лікарем
в'язничної лікарні у Херсоні

Від Балтики до татранських вершин – Маріуш Заруський на службі Незалежної

На початку 1946 р. до Польщі повернулася океанська яхта, замовлена 1938 року Морською і Колоніальною Лігою за ініціативою Заруського на шведській корабельні. Спочатку цьому судну хотіли надати назву «Генерал Маріуш Заруський», воно мало стати кістяком створюваної харцерської флотилії. Судно почало служити

Навчальний вітрильник «Генерал Заруський» під час фестивалю старовинних суден у Гданську, 7 вересня 2019 р. (світлина Кшиштофа Дембського)

Автор біля могили Маріуша Заруського на закопанському цвинтарі (світлина Кшиштофа Дразби)

навчальною морською яхтою для польської молоді невдовзі після війни і під скороченою назвою «Генерал Заруський» ходить до сьогодні.

У 1971 р. на Старому Цвинтарі на Пенсковому Бжиску у Закопаному було відкрито символічний нагробок ген. Заруського. 11 листопада 1997 р. на цвинтарі поховано урну з землею, набраною у десяти місцях на цвинтарі у Херсоні (точне місце поховання генерала невідоме). Того ж року Заруського посмертно відзначено Великим Хрестом Ордена Відродження Польщі.

Ім'я Маріуша Заруського носить акваторія вітрильників у Гданському порті, а неподалік місця, звідки «Завіша Чарни» вирушав у походи, встановлено бюст генерала. 2014 року при вході на мол у Пуцьку відкрито Лавку Маріуша Заруського. Чимало шкіл і харцерських загонів з усієї Польщі носять його ім'я, а у декількох

містах (у Гдині, Катовицях, Варшаві, Закопаному) є вулиці, названі на його честь. У Сосновці діє відділ Польського Татранського Товариства ім. ген. Маріуша Заруського.

2017 року Сейм Республіки Польща ознаменував 150-річчя від дня народження генерала спеціальною ухвалою, а Польський Вітрильний Союз оголосив Рік Маріуша Заруського. Нині у Херсоні знаходиться дзвін, встановлений на кошти польських харцерів, з вигравіюваним написом «Дзвін пам'яті – дар Польського Харцерства, Людей Моря й Гір для парафії Пресвятого Серця Ісуса Христа у Херсоні. Р. Г. 1997».

Я плавав, мокнув і мерз на палубах яхт не для того, аби зробити з вас спортсменів [...], але для того, щоб ви, як поляки, пізнали море, почуттями з ним зв'язалися, прийняли його як власну безцінну вартість, без якої немає життя нинішньої Польщі.

Маріуш Заруський, Серед вихорів і хвиль (1935)

Вулиця Заруського
(ріг Крупувок) у серці
Закопаного (світлина
Бартоша Янушевського)

Розколина Заруського
у гребні Орльої Перці
над Козьєю Долинкою
(світлина Бартоша
Янушевського)

Бібліографія

- Bahyrycz F., *General Mariusz Zaruski*, Londyn 1944.
- Białas T., *Liga Morska i Kolonialna 1930-1939*, Gdańsk 1983
- Brzęsk-Osiński M.T., *Ze wspomnień legionisty i pilsudczyka 1905–1939*,
spisał W. Dąbkowski, red. P.A. Tusiński, Warszawa 2003.
- Duda D., *General Mariusz Zaruski (1867–1941)*, „Nautologia” 2001, nr 3/4.
- Drucka N., *Kurs na słońce. Opowieść o generale Mariuszu Zaruskim*,
Warszawa 1973.
- Głowacki W., *Wspaniały świat żeglarstwa. Z dziejów żeglarstwa w Polsce i na świecie*, Gdańsk 1970.
- Hubiak P., *Belina i jego ulani*, Kraków 2003.
- Jagiello M., *Wołanie w górach. Wypadki i akcje ratunkowe w Tatrach*,
Warszawa 2012.
- Jaskiernia Z., *Ostatnie dni Mariusza Zaruskiego*, „Pamiętnik Polskiego
Towarzystwa Tatrzańskiego” 1997, t. 6.

- Kryśka-Karśki T., Źurakowski S., *Generalowie Polskie Niepodległej*, Warszawa 1991.
- Kubiak K., *Mariusz Zaruski*, „Nautologia” 1978, nr 4.
- Kuczkowski W., *Z dzwonem do Chersonia. (Opowieść o generale Zaruskim)*, „Przekrój” 1999, nr 46.
- Kurek J., *Księga Tatr*, Warszawa 1978.
- Lepecki M., *Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego*, Warszawa 1988.
- Leżeńśki C., Kukawski L., *O kawalerii polskiej XX wieku*, Wrocław 1991.
- Malczewski R., *Pępek świata. Wspomnienia z Zakopanego, Łomianki* 2011.
- Milewska W., Nowak J.T., Zientara M., *Legiony Polskie 1914–1918. Zarys historii militarnej i politycznej*, Kraków 1998.
- Obertyńska B., *W domu niewoli*, Chicago 1968.
- Paryski W., Radwańska-Paryśka Z., *Wielka encyklopedia tatrzańska*, Poronin 2004.
- Pinkwart M., *Zakopiańskim szlakiem Mariusza Zaruskiego*, Warszawa – Kraków 1983.
- Piskor T., *Wyprawa wileńska*, Warszawa 1931.
- Rodowody pułków jazdy polskiej 1914–1947*, t. 1–2, red. K. Krzczunowicz, J. Wielhorski, Londyn 1983.
- Roguska-Cybulśka J., *Tajemnica Tatr*, Warszawa 1957.
- Rummel J., *Narodziny żeglugi*, Gdańsk 1986.
- Sieńśki J., „Zawisza Czarny”, Gdańsk 2019.
- Soniński J., *Zarys historii wojennej 11-go pułku ułanów legionowych*, Warszawa 1928 (seria: Zarys Historii Wojennej Pułków Polskiej 1918–1920).
- Stępień H., *Mariusz Zaruski. Opowieść biograficzna*, Warszawa 1997.
- Wapiński R., *Pokolenia II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1991.
- Wiącek W., *Pamięci Generała Mariusza Zaruskiego*, „Wierchy” 1993, nr 58.
- Wysocki W., Cygan W., Kasprzyk J.J., *Legiony Polskie 1914–1918*, Warszawa 2017.